

УДК 61

Галина Витак

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ АРТ-ТЕРАПІЇ

У статті досліджені філософські основи арт-терапії. Визначена основна мета арт-терапії, яка полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання. Розкриті цілі та способи комунікації в арт-терапії.

Ключові слова: арт-терапія, мистецтво, музикотерапія, бібліотерапія, театротерапія.

Vytak G. Philosophical Foundations of art therapy.

The article explored the philosophical foundations of art therapy. Identified the main purpose of art therapy, which is to harmonize personal development through enhancing the capacity of self-expression and self-discovery. Disclosed goals and methods of communication in art therapy.

Keywords: art therapy, art therapy, music therapy, biblio, teatroterapiya.

Вытак Г. Философские основания арт-терапии

В статье исследованы философские основы арт-терапии. Определена основная цель арт-терапии, которая заключается в гармонизации развития личности через развитие способности самовыражения и самопознания. Раскрыты цели и способы коммуникации в арт-терапии.

Ключевые слова: арт-терапия, искусство, музыкотерапия, библиотерапия, театротерапия.

Проблема взаємозв'язку мистецтва та медицини не є новою. У стародавніх магічних обрядах, шаманських ритуалах при лікуванні не можна було обійтися без ритмічного танцю, музики, театрального дійства. Найдавніша притча, пов'язана з використанням мистецтва, а саме музики, як лікувального засобу, подана у Старому Завіті. У ній говориться, що Давид, граючи на арфі, вилікував Саула від нервової депресії [17, с. 10].

Гомер в «Одіссей» описує процес лікування ран воїна звуками музики і співу, про те, як Ахіл знімав емоційну напругу своїм співом та грою на лірі. Піфагор вказав на профілактичну й лікувальну силу дії музики. Одним із важливих понять в етиці Піфагора була «еритмія» – здатність людини знаходити правильний ритм у всіх проявах життєдіяльності – співі, грі, танці, промовах, жестах, думках, вчинках, у народженні та в смерті. Через знаходження цього правильного ритму людина розглядається як своєрідний мікрокосмос, могла гармонійно увійти спочатку в ритм полісної гармонії, а потім і підключитися до космічного ритму світового цілого. Від Піфагора пішла традиція порівнювати суспільне життя як з музичним ладом, так і з музичним інструментом [17, с. 10].

Перший науковий досвід використання художньої творчості в подоланні недуг і прискоренні процесів відновлення і реабілітації описаний у книзі А. Хілла «Образотворче мистецтво проти хвороби» (1945) [1, с. 7]. Він одним із перших ввів у європейську науку і практику термін «арт-терапія» щодо образотворчого мистецтва як засобу лікувального впливу, при описі своєї роботи з туберкульозними хворими в санаторіях. Це словосполучення використовувалося щодо всіх видів занять мистецтвом, які проводилися в лікарнях і центрах психічного здоров'я.

Першоначально арт-терапія виникла в контексті теоретичних ідей З. Фрейда і К. Г. Юнга, а в подальшому набувала більш широку концептуальну базу, включаючи гуманістичні моделі розвитку особистості К. Роджерсена і А. Маслоу.

Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання. У свій час Л. С. Виготський використовував теорію воронки, щоб пояснити свій погляд на психологічну цінність мистецтва. Ось як вона виглядає в його викладі: «Світ як би вливається у широкий отвір воронки тисячами подразнень, потягів; всередині воронки йде постійна боротьба, зіткнення; всі порушення впливають з вузького отвору у вигляді відповідних реакцій організму в сильно зменшеній кількості. Здійснена поведінка є лише мізерна частка можливого» [4, с. 8]. «Це не здійснена частина життя, – доходить висновку Виготський, – повинна бути так чи інакше вжита... мистецтвом, мабуть, є засоби для такого вибухового зрівноважування із середовищем у критичних точках нашої поведінки. Будучи само по собі вибухом і розрядом, мистецтво ... вносить ... лад і порядок в наші витратні душі, в чаші почуття» [3, с. 272]. А можливим це

стає завдяки виведеному Виготським закону естетичної реакції: «Вона (естетична реакція) містить у собі ефект, який розвивається у двох протилежних напрямках, який у завершальній точці, ніби в короткому замиканні, знаходить своє знищення, ... цей процес ми хотіли б визначити словом «катарсис» [12, с. 36].

Експерименти, проведені нейропсихологами в 1973 році, в ході яких порівнювався рівень психічної реакції мозку на естетичні подразнення (музика, кінематограф, театр) і на спогади про власний життєвий емоційний досвід, привели до несподіваних результатів. «... Реакції психіки ... при цьому стані парадоксальні: на слабкі, але художні подразники мозок відповідає сильними реакціями, а ... раніше накопичений життєвий досвід послаблюється до ступеня, що допускає дифузію, проникнення до нього і його зміни» [12, с. 36]. Відповідь на подібний парадокс криється в дії мистецтва, як резонансу. Цей важливий чинник художнього твору настільки ж універсальний, як катарсис, і так само пов'язаний з закономірністю, яку можна сформулювати як багаторазове посилення психічного сприйняття кожного окремого художнього елемента за рахунок резонування всіх елементів між собою і у взаємодії з художнім цілим.

Подібно катарсису, резонанс – це підсумок унікального творчого процесу, одна з його цілей, необхідна умова сприйняття твору мистецтва.

Можливості мистецтва цим не вичерпані. Мистецтво здатне зцілювати! Це факт у класичній естетиці відзначає і Г. Х. Шингаров «Естетика на службі здоров'я» [21, с. 55-63].

Арт-терапія – це найбільш наочний приклад безпосереднього сприйняття мистецтва на людину, де особливе місце відводиться механізму емоційного навіювання, який передбачає передачу виразного емоційного стану, вираженого в творі – пацієнту.

Арт-терапія – метод лікування, заснований на використанні художньої творчості, яке є спільною творчістю, діалогом, розумінням. Саме ця характерна риса мистецтва і є філософським базисом арт-терапії.

Дієвість арт-терапії полягає в тому, що мистецтво дозволяє в особливій символічній формі реконструювати конфліктну ситуацію і знайти шляхи її вирішення через перебудову цієї ситуації на основі креативних здібностей суб'єкта.

Найважливішою технікою арт-терапевтичної взаємодії є техніка активної уяви, спрямована на те, щоб поєднати між собою свідоме і несвідоме, примирити їх між собою за допомогою ефективної

взаємодії. Створений пацієнтом художній твір сприяє переживанню негативних емоцій. Це особливо важливо для тих, хто не може так би мовити «виговоритися», висловити свої фантазії у творчості легше, ніж розповісти про них. Фантазії, які зображені на папері або виліплені за допомогою глини, нерідко прискорюють і полегшують вербалізацію переживань. У результаті за допомогою арт-терапії хворий правильно і реально оцінює свої дії.

Творчість відкриває шлях до вираження несвідомих ідей і фантазій, які проявляються в пацієнтів незвичними для них формами.

Цілі арт-терапії:

1. Знайти соціально прийнятний вихід агресії та інших негативних почуттів.
2. Полегшити процес лікування.
3. Отримати матеріал для інтерпретацій і діагностичних висновків.
4. Опрацювати думки і почуття, які пацієнт звик придушувати.
5. Налагодити стосунки між лікарем і пацієнтом. Навчитися вести діалог.
6. Розвинути почуття внутрішнього контролю.
7. Сконцентрувати увагу на відчуттях і почуттях.
8. Розвинути художні здібності і підвищити самооцінку.

Незважаючи на досить великий фактичний матеріал, арт-терапія в теоретичному відношенні знаходиться на стадії емпіричних узагальнень. Немає загальноприйнятої теорії, яка б пояснювала цілощодо дію арт-терапії, це пов'язано зі складністю, багатофакторністю та передумовами арт-терапії і порівняно короткими термінами її наукового вивчення. Однією із проблем такого стану є відсутність методологічної філософської бази.

Термін «*арт-терапія*» («art» – мистецтво, «arttherapy» – терапія мистецтвом) особливо поширений у країнах Європейського союзу і означає найчастіше лікування образотворчою творчістю з метою вираження свого психоемоційного стану; немає узагальнюючої назви терапевтичної технології впливу мистецтва, термін «арт-терапія» застосовується в основному до лікування за допомогою живопису, музикотерапії – лікування музикою, бібліотерапії – лікування читанням, театротерапії – заснованої на терапевтичному впливі театру. Варто було б назвати весь спектр психотерапевтичних прийомів арт-терапії (загальна назва), а конкретні технології – виходячи з виду мистецтва. Наприклад, ізотерапія – лікування живописом, музикотерапія (мелотерапія) – музикою, бібліотерапія – читанням і т. д.

Арт-терапія – це і насолода від споглядання за творами мистецтва, і безпосередня художня творчість як вираз, сублимація нереалізованих бажань, своєрідного очищення мистецтвом.

Мистецтво – це світ емоційних образів, свідомо створених людиною за допомогою форми певного матеріалу; світ, покликаний вносити в життя людини красу, знання, насолоду, творчість, гру уяви, духовність. Мистецтво гуманізує людину, формує повноцінну, цілісну особистість; крім того, мистецтво здатне корегувати психологічні патології. Одна із засновниць американської арт-терапії, М. Наумберд, пише: «Арт-терапевтична практика заснована на тому, що найбільш важливі думки і переживання людини можуть знаходити вираження швидше у вигляді образів, ніж у словах. Прийоми арт-терапії пов'язані з представленням, що в будь-якій людині закладена здатність до проектування своїх внутрішніх конфліктів у візуальній формі» [22, с. 511].

Предметом арт-терапії – є психіка людини, тобто її емоційний світ. Тут найбільш яскраво видно чуттєво-образну природу мистецтва. Мистецтво здатне очищати (катарсис) чуттєвий світ, коригувати його спрямованість. Це є специфічна «ігрова терапія», яка застосовується при різних відхиленнях у поведінці і дітей, і дорослих (агресія, замкненість та ін.), при лікуванні як психічних розладів, так психологічних травм.

Арт-терапевтичний вплив мистецтва здійснюється в трьох варіантах:

1 – пацієнт створює художній твір на певну тему в конкретному матеріалі;

2 – пацієнт сам вибирає тему і матеріал. І в тому, і другому випадках, виражає кольором і лініями свої почуття і переживання, і в кінцевому результаті виказує приховані елементи хвороби;

3 – споглядання за творами мистецтва. Тут включається механізм мистецтва як спільної творчості автора й реципієнта.

Арт-терапія може бути як індивідуальною, так груповою. При індивідуальній арт-терапії, встановлюється тісний контакт між пацієнтом і лікарем, тут важлива індивідуальність «хворого», через художню творчість виходять його почуття, відбувається вихід деструктивних тенденцій, йде відволікання від патологічної інтроспекції і створюється позитивний настрій.

Ефект впливу мистецтва посилюється в присутності аудиторії (групова арт-терапія), тут здійснюються комунікації міжособистісних відносин (Я – не – Я – Вони; Я-Інший), члени групи психічно

«заряджаються» один від одного, взаємно індукують свої емоції. Наприклад, під впливом фольклорного мистецтва (під тиху народну музику розповідали казку) широко використовувався в процесі психокорекції, проведеної з вірменськими дітьми (70 чоловік), постраждалими під час землетрусу [18, с. 133].

У психоаналітичній терапії мистецтва на першому місці знаходиться процес переживання. Перше – це усвідомлення свого Я. Друге – усвідомлення міжособистісних відносин. Групова психотерапія виражає «соціальну місію» арт-терапії – бути корелятом комунікативних процесів. У цих рамках несвідоме виступає як метафора, а симптоми – як «знаки» соціальних відносин.

Способи комунікації в арт-терапії:

1) сенсомоторний (за допомогою тілесної і голосової експресії, маніпуляцій з інструментами та матеріалами образотворчої діяльності);

2) проєктно-символічний (за допомогою символізації і використанні знакових образів);

3) драматично-рольовий спосіб (за допомогою рольового моделювання образів і ситуацій з елементами драматичного виконання);

4) вербальний спосіб (за допомогою вербального зворотного зв'язку співвідношення інформації) [10, с. 19].

Вплив художніх засобів на людину пов'язано з наявністю у людини умовних рефлексів. Сприйняття художніх творів уособлює цілу систему умовно-рефлексних зв'язків, пов'язаних з динамічними стереотипами. Але мистецтво не просто умовно-рефлексна форма, мистецтво – це психіка (душа) людини, її емоційний світ.

Емоції мистецтва – це емоції вищого порядку, підконтрольні розуму. І одне із завдань арт-терапії – поставити під контроль емоції з допомогою «думки-почуття» мистецтва. Мистецтво стає засобом «дозволу» афектів, тому що художній образ здатний акумулювати й утримувати в собі перенесені почуття, поступово перетворюючи їх на більш доступні для інтерпретації та усвідомлення. Крім того, за допомогою мистецтва йде переклад інформації з емоційного рівня на когнітивний, той самий афект залишається в рамках психотерапевтичного простору. В результаті змінюється поведінка пацієнта, розвивається здатність шукати сенс своїх дій, поглиблюється зв'язок його внутрішнього світу і системи соціальних відносин, проявляється в цілому інтерес до творчості і його аналізу, підвищується самоконтроль [10, с. 19].

Микола Гоголь стверджував, що він позбувся власних недоліків і поганих відчуттів, перенісши їх на створених ним героїв і від-

щеплюючи таким чином у своїх комічних персонажах власні вади. Мистецтво, таким чином, виявляється чимось на зразок терапевтичного лікування для художника і глядача – засобом залагодити конфлікт з несвідомим, не впадаючи в невроз [24, с. 349]. Терапевтичний вплив образотворчого мистецтва (ізотерапії) відбувається за рахунок кольору, ліній, об'ємів. Пацієнт через кольорову гаму, просторові форми в творах передає свої душевні переживання.

Теоретичні основи терапії за допомогою образотворчого мистецтва виходять з психоаналітичних поглядів З. Фрейда [20, с. 35], він намагається, з погляду психіатра, проаналізувати, наприклад, творчість великого Леонардо да Вінчі. З. Фрейд показав специфічність творчого процесу, вказав на наявність особливих символічних форм, які здатні розкрити внутрішній світ особистості, її психологічні особливості як індивіда.

Колір і форма як символи, дають лікареві можливість виявити основні схильності і пристрасті пацієнтів не тільки до знайомих предметів, представлених у їхніх роботах, але і по абстрактних малюнках. У такому випадку сприйняття повністю символічне. Але незважаючи на відмінності індивідів, їх унікальність характерів і духовного світу, через арт-терапевтичні технології можливо виявити типові в переживаннях здавалося б дуже різних особистостей. Мистецтво дозволяє розігрувати в уяві аналоги реальних ситуацій. Це може бути проста театральна імпровізація психологічної драми, оповідання й т. д.

Фізичний та фізіологічний вплив арт-терапії полягає в тому, що образотворча творчість сприяє поліпшенню координації, сприйняттю і більш тонкому диференціюванню ідеомоторних актів. Живопис дає пацієнтові можливість повторити старі переживання через дію, а не через спогад, змушує його зупинитися в самій глибині власної свідомості. Картина стає особливим помічником, яка вказує на невидиме раніше, стає посередником більш глибокого, багатого, барвистого і наближеного до мови істини. Навіть найпростіша форма або колір є символом, пізнання природи і структури людської психіки.

Лікувальну властивість звуків було помічено давно. Музика здатна певним чином впливати на особистість: заспокоювати, розслабляти і т. д. Як відомо, ще в школі Піфагора знали ритми, які впливали заспокійливо на меланхолію і скорботу, на роздратування й ненависть, на страх і занепокоєння, на бажання. У трактаті Боеція «Повчання до музики» розповідається, що музиканти «Герпандр і Аріон з Метімни за допомогою співу позбавили жителів Лесбосу й іонян від важких хвороб. А Ісменій Фіванський ... по-

збавив від страждань багатьох боетійців, яких мучили сильні поперекові болі» [15, с. 157].

З ініціативи В. М. Бехтерева в Росії в 1913 р. був заснований комітет з дослідження музично-терапевтичних ефектів, в який увійшло чимало видатних лікарів і представників музичного світу. Спеціальні дослідження С. С. Корсакова, В. М. Бехтерева, І. М. Догеля, І. М. Сеченова, І. Р. Тарханова, Г. П. Шипуліна та інші виявили позитивний вплив музики на різні системи організму людини: серцево-судинну, рухову, дихальну, центрально-нервову. Важливими були висновки про те, що негативні емоції (страх в першу чергу) блокують функції кори головного мозку, що призводить до втрати орієнтації людини в навколишньому середовищі і може стати причиною його смерті. Позитивні емоції від спілкування з мистецтвом надають лікувальну дію на психотерапевтичні процеси, сприяють психоемоційній напрузі людини, мобілізують її резервні сили, зумовлюють її творчість у всіх сферах мистецтва, науки і всього життя в цілому. Саме ці висновки вітчизняних вчених були закладені в основу використання мистецтва в корекційній роботі з дорослими пацієнтами і дітьми.

Досліди фізіолога І. Р. Тарханова показали, що радісна музика пришвидшує виділення травних соків і поліпшує апетит, а також підвищують працездатність м'язів і можуть на якийсь час зняти м'язову втому. При цьому мінорні акорди розслаблюють, а мажорні підсилюють роботу м'язів. Музику вважав ліками великий російський лікар М. Я. Мудрое. Він писав: «Це мистецтво перемагає тілесні болі, хвороби, наприклад, нервові, іноді загартує волю хворого» [14, с. 244].

Музикотерапія емоційно активізує міжособистісні відношення, регулює психічно вегетативні процеси, підвищує доступність для свідомого переживання психологічні і соціодинамічні процеси, створює умови для соціальної активності пацієнтів [23, с. 625]. Особливо важливо – це при лікуванні дитячого аутизму. Карвасарський пропонує конкретну програму заняття з психотерапії [13, с. 17]:

1. Бах «Соната соль мінор», ч. 1; Шопен «Соната № 3», Рахманінов «1-й концерт», ч. 1.

2. Шопен «Ноктюрн мі бемоль мажор», вірш 9, № 2; Шуберт «7-а симфонія до мажор», ч. 2; Чайковський, «Пори року», лютий.

3. Моцарт «25-а симфонія», ч. 2; Шопен «Вальс № 2».

Існують і рекомендації для конкретних психічних розладів. Так, дефензивним шизоїдам пропонується музика Генделя, Баха, Глю-

ка, Бетховена, Паганіні, Гріга, Шопена, Вагнера, Чайковського, Верді, Рахманінова, Шостаковича, Щедріна [2, с. 125]. На думку німецького вченого і музиканта Атаназіуса Кірхера психотерапевтичні можливості музики здійснюються за допомогою музики сфер (*musica mundana*) і тією, яка вкладена в русі фізіологічних процесів в тілі (*musica humana*). Приводячи у відповідність останню з першою, музика надає оздоровчий вплив» [17, с. 189].

У травні 2000 р., в Москві був організований Перший міжнародний конгрес «Музикотерапія і відновлювальна медицина в ХХІ столітті». На великому форумі були присутні фахівці в цій галузі з Великобританії, Італії, Румунії, Росії та країн ближнього зарубіжжя, обговорювалися різні питання використання музикотерапії в відновлювальній медицині. Основними напрямками дискусії були:

- стратегія і перспективи розвитку нового напрямку відновлювальної медицини (А. Н. Розмова);
- загальна концепція розвитку музикотерапії та підготовка кадрів Росії (С. В. Шушарджан);
- значення психосоматичної музикотерапії (Р. Фортуната);
- нефармакологічний метод лікування «музика мозку» (Я. І. Левін);
- зв'язок музичної психотерапії з концепціями провідних психотерапевтичних шкіл (В. І. Петрушин);
- використання музики в реабілітації дитини (Н. Ю. Паутова) [13, с. 18].

Успіх арт-терапії пов'язаний з тим, що різні види мистецтва пов'язані з тією чи іншою функцією мозку. Так, інструментальна музика активізує праву півкулю мозку, читання віршів – ліву, а наспівування пісні – це двопівкульне завдання [9, с. 89]. Виходячи із теорії про те, що внаслідок депресії відбувається пригнічення лівої півкулі мозку, при лікуванні варто застосовувати арт-терапію.

Лібротерапія (лікування читанням) – цей прийом запропонований ще М. В. Бехтеревим. Тут використовують методи спеціально підібраних книг. В одних випадках книга відволікає людину від поганого настрою і спрямовує її енергію на досягнення позитивних цілей, позбавляє від нудьги, пробуджує інтерес до пізнання, в інших – книги змушують переглянути все життя, змінити не тільки ставлення до чогось – або, але і всю поведінку. Книги необхідно підбирати ретельно, відповідно з завданнями, які повстали перед людиною, та обов'язково з урахуванням його психологічних особливостей, оскільки один і той самий автор може викликати у різних людей зовсім різні реакції.

Відомий випадок, коли книга буквально врятувала людину від смерті. Є. Громов у своїй монографії «Початки естетичних знань» передає розповідь одного робітника: «Я вмирав ... І ось в госпіталі медсестра дала мені маленьку книжку Єсеніна. Я читав про те, як спить черемха у білій накидці, про поля, про квіти, про вирій. Я забув про рани, забув про болі. Мені так хотілося жити, я відчув запах полів, сіна, квітів. Єсенін з тих пір для мене дорогий. Я живу Єсеніним, люблю Батьківщину по-єсенінськи» [5, с. 110]. Про позитивний вплив книготерапії вказує А. Слободяник [19, с. 53]. Матеріал потрібно підбирати в контраст з душевним станом людини. «При знайомстві з серйозною художньою літературою збуджується розумова діяльність і пригнічуються емоції, пристрасті, що надають сильний вплив на функціонування внутрішніх органів, при читанні легковажної літератури відбувається зворотний ефект» [16, с. 189]. Г. Н. Носачев пропонує конкретні поради в бібліотерапії. Так, психоастеникам він рекомендує читати Чехова, Л. Толстого, А. Гріна, Пушкіна, Лермонтова. Тютчева, Баратинського, Некрасова, Апухтіна, Гумільова; а істеричним психопатам – Ж. Санд, Буніна, Козина, Катаєва, Бітова, Євтушенко, Вознесенського, Висоцького. Для боротьби з перевтомою рекомендується [11, с. 78] «театротерапія», людина переноситься в іншу атмосферу.

Театр має магічне уявлення і може бути використаний в боротьбі з неврозами. І. Є. Дядьковський зазначає: «Більше всього на світі дорогі миті перевтілення в здорову людину. Вам важливо випробувати скороминуще відчуття повного здоров'я. Потім ваш мозок сам, незалежно від вас буде шукати шляхи до одного разу пережитого стану свободи від симптомів захворювання» [6, с. 25]. Штучно «підігріті» емоції театральними діями в ході сприйняття вирішуються природні реакції, які ніби знімають афекти страждання і страх, народжуючи при цьому почуття задоволення і полегшення. Тут варто ще раз підкреслити особливості художньої емоції, перш за все її позитивний характер, незалежно від того, трагічна вона чи ні. Важлива особливість театротерапії в тому, що ця методика дозволяє простежити динаміку психічних станів, крім того, вона дає можливість переосмислити і новий аспект (через різні інтерпретації акторів і режисерів) емоційний світ особистості. Одного разу артисту Остужеву довелося грати роль людини з пошкодженим мозком, «артист звернувся до відомого ... психіатра Баженова з проханням – допомогти йому, але аргументація здавалася Баженову і його колегам надзвичайно поверхневою. Однак, побачив-

ши Остужева на сцені, Баженов згодом зізнався, що ... вперше в житті йому відкрилися деякі особливості переживання і драми душевнохворих людей» [7, с. 14].

Впливаючи на емоції, через свою чуттєво-образну специфіку, мистецтво активізує «думки-почуття», тим самим розвиває емоційну й одночасно свідому сферу людини. Таким чином, арт-терапія – це:

– Вираження свого «Я». Будь-яка людина здатна виразити себе, свої почуття і свій стан мелодією, звуком, рухом, малюванням. Трапляється так, що для деяких людей це єдиний спосіб заявити про себе як про творчу особистість.

– Шлях соціалізації. Засоби мистецтва дозволяють людині не тільки реалізувати себе, але й пізнати себе та інших людей.

– Спосіб гуманізації. Творчий досвід, пізнання себе, розвиток нових навичок і вмінь, дозволяють активно і самостійно брати участь у житті суспільства. Через діалог арт-терапія сприяє формуванню не просто психічно здорової особистості, а морально здорової особистості.

В основі арт-терапії закладений гуманістичний потенціал мистецтва, де особистість єднає духовні, альтруїстичні потреби, визначає при цьому свою поведінку. Кожна людина має різні можливості (так званий прихований потенціал), який можна звільнити, мобілізувати для самореалізації, спрямувати на її соціальне й індивідуальне інтегрування. Завдання арт-терапії – не зробити усіх людей художниками або скульпторами, а відкрити в індивідуумі творчі можливості, навчитися розумінню і діалогу. Мистецтво, таким чином, не просто надає терапевтичну дію, а розкриває творчі здібності людини, організовуючи хаос почуттів в систему, в якій вони стають розумними емоціями.

Література:

1. Артпедагогіка і арттерапія в спеціальному мистецтві / Е. А. Медведева. – М. : Академія, 2001. – 245 с.

2. Бурно М. Е. Терапія творчого самовиразу. – М. : Академічний Проект, 2006. – 432 с.

3. Виготський Л. С. Психологія мистецтва. – М. : Фенікс, 1998. – 480 с.

4. Виготський Л. С. Збірник творів. : В 6 т. – Т. 1-4. – М., 1981–1984.

5. Громов Е. С. Початки естетичних знань. – М. : Радянський художник», 1971. – 246 с.

6. Дядьковський І. Є. Твори. / І. Є. Дядьковський. – М. : Медгіз, 1954. – 566 с.

7. Зись А. Я. Мистецтвознавство і психологія творчості. – М.: Наука, 1988. – 351 с.
8. Золтан Д. Історія філософської музичної естетики від зародження до Гегеля / Денеш Золтан. – М. : Прогрес, 1977. – 371 с.
9. Ізард К. Е. Психологія емоцій. – М. : Наука, 1999. – 450 с. – (Серія «Майстри психології»).
10. Копитін А. І. Системна арттерапія. – С.: Пітер. 2001. – 320 с. – (Серія «Хрестоматія по психології»).
11. Лісіцин Є. П. Мистецтво і здоров'я / Лісіцин Є. П., Жилієва Ю. Л. – М. : Знання, 1974. – 128 с.
12. Марков М. Е. Теорія мистецтва: функціональний підхід. Сприйняття музики: Збірник статей / ред. В. Н. Максимов. – М. : Музика, 1980. – 202 с.
13. Медведева Е. А. Артпедагогіка і арттерапія в спеціальній освіті / Медведева Е. А., Левченко І. Ю., Добровольская Т. А. – М. : Академія, 2001. – 245 с.
14. Мудроє М. Я. Вибрані твори. – М.: Видавництво АМН СРСР, 1949. – 294 с.
15. Музична естетика Західноєвропейського Середньовіччя і Відродження : збірник текстів / ред. В. П. Шестаков. – М. : Музика, 1966. – 245 с.
16. Носач Г. Н. Напрями, види, методи і техніки психотерапії. – М.: Парус, 1998. – 288 с.
17. Петрушин В. І. Музична психотерапія. Теорія і практика: Навчальний посібник для студентів вузів / В. І. Петрушин. – М. : Гуманітарний видавничий центр «ВЛАДОС», 1999. – 176 с.: Ноти.
18. Семенов В.Є. Мистецтво як міжособистісна комунікація. – С.: СПбГУ, 1995. – 200 с.
19. Слободяник А. П. Психотерапія, навіювання, гіпноз. – К., 1963. – 398 с.
20. Фрейд З. Леонардо да Вінчі. – Л.: Аврора, 1991. – 119 с.
21. Шингаров Г. Х. Соціальна природа естетичних почуттів. – М.: Знання, 1978. – 63с.
22. Naumburd M. Art Therapy. III: Thomos, 1956, – P. 511.
23. Quil K.G. Autuism. Dis-1989. – P. 625-635.
24. Rilke R. – M. Briefe Wiesbaden, 1950. – P. 349.

Рецензент – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Я. Франка **В. В. Здоровенко**